

Tézisek

Előzetes megjegyzések

Elemzésünk két értelmezési hagyomány között foglal el önálló helyet: elveti a Lessing mint *Erzaufklärer* tézisének, mely az észoptimizmus jegyében a felvilágosodás és a tolerancia bajnokaként ábrázolja Lessinget, s elutasítja a határtalan szkepszissel, gögös erisztikával vádoló olvasatokat. Ugyanígy távolságot tart a szakirodalomban gyakorta fellelhető igyekezettől, hogy Lessing műveinek ezoterikus és exoterikus rétegeit elválasztva felmutasson valamely autentikusként értékelhető képet - a lessingi kategóriarendszer következetes alkalmazása lebontja e kettős struktúrát, s az életműben rögzített gondolatok érvényessége - mivel mindannyian egyaránt osztoznak az igazság elérhetetlenségének következményeiben - nem mérhető a γυμναστικως- δογματικως ad hoc skáláján.

Első fejezet

A *Fragmentenstreit* lessingi életműben betöltött helyének meghatározásához alkalmazott hármas koordináta-rendszer a kronológiai meghatározásnál pontosabb képet ad e kései teológiai vita kapcsolódási pontjairól, és bizonyítja azon tézisünket, mely tudatos, az életmű egészéhez több szálon is kapcsolódó teljesítményként kezeli a másfél éves vita szövegtermését és az azt lezáró *Nathan der Weise*-t. Az orientációt megkönnyítő kapcsolódási pontok: az ötvenes évektől megszülető *Rettungen*-sorozat, mely a német nyelvterület apológia-hagyományának folytatása, a Lessing teljesítményét - a fogalom szükségszerű pontosításával - leginkább jellemző kritikai alapattitűd és a költői műfaj határainak meghúzását célul kitűző írások sorozata.

Második fejezet

Lessing számára a hetvenes évektől nem maga a vita kirobbantása válik kérdéssé, hanem a megfelelő pillanat s a megfelelő vitapartnerek kiválasztása: a töredékek megjelentetésének sorrendje, s a Schmidt személyére vonatkozó taktikai megjegyzések a vita kirobbanásának elkerülhetetlenné tételére, s nem Lessing és Reimarus személyének biztonságára vonatkozó lépések. A válaszreakciók elfedik a megjelentetés szándékát, mely az ortodoxiát kisebbik rosszként kezelte, és a szándékoltan neológia ellen támadásban a lutheránus ortodoxia válik Lessing céltáblájává. Már az első válaszirások megjelenésével nyilvánvalóvá vált, hogy a lessingi álláspont helyenként az ortodoxiát védő karaktere és az átmeneti véleményegyezés nem tudja elfedni a két fél között feszülő lényegi, a vita érvelésmentét meghatározó ellentéteket.

Harmadik fejezet

Lessing választása, hogy töredék formájában jelentesse meg Reimarus kéziratának gondosan kiválasztott darabjait, nem pusztán a körülmények kikényszerítette döntés - a formaválasztás jelentős

taktikai előnyökkel járt, és lehetővé tette, hogy a válaszreakcióktól függően szabályozza a vita intenzitását. A megjelentetés és Lessing kísérő szövege felülírja a szerző alapintencióját, s az apológiai céllal írt, a már ismert bibliakritikai érvapparátust rendszerező mű az eltérő felvilágosodás-értelmezések összeütközésének terepévé válik.

Negyedik fejezet

A Lavater-Mendelssohn vitában képviselt álláspontja azt bizonyítja, hogy Lessing már a *Fragmentenstreit* előtt is szorgalmazza egy, a teológia szférájában hagyományosan teret kapó vitamenettől eltérő, új típusú diskurzus kereteinek kidolgozását. Johann Melchior Goeze színrelépésével a töredékek és a névtelen kikerül a vita középpontjából, és Lessing személye, meggyőződése illetve stílusválasztása válik fő ütközőponttá. Az álláspontok összeegyeztethetlensége és Goeze határozott elutasítása, mellyel Lessing azon fáradozását fogadja, hogy a vitát egy, mind a vallás, mind az ész kizárólagos igényeitől mentes, közvetíteni képes területre helyezze át, már a hercegi tiltó határozat meghozatala előtt két, egymásra nem vagy alig reflektáló monológgá változtatják a későfelvilágosodás legjelentősebb teológiai vitáját.

Ötödik fejezet

Noha a *Fragmentenstreit* lezárásában és a *Nathan der Weise* megszületésében a cenzúra közbelépése vitathatatlanul a legfontosabb ok, a lessingi életműből rekonstruálható az az elméleti háttér, mely a véletlenül túlmenően is a Goezevel folytatott teológiai vita szerves részévé és összefoglalásává teszi a szindarabot. A szintén a vita alatt született, s annak problematikáját történetfilozófiai megközelítésben tárgyaló *Erziehung des Menschengeschlechts* mottója a művészetek és az igazság viszonyának Ágoston *Soliloquia*-jában felvetett kérdésköréhez irányít bennünket, és jól mutatja, hogy az igazságról való lemondás és a költői nyelv használata Lessing olvasatában elválaszthatatlanul összekapcsolódik. A költői nyelv alkalmazásának másik alapmomentuma Lessing morálfilozófiai megfontolásaiban található: a kortárs vélekedéssel megegyezően a szemlélődő megismerés legfontosabb erényének azt a képességét tartja, hogy képes hatni az akaratra, vagyis a költői történetek képesek átlépni teória és praxis határait. A harmadik, a költői nyelvhasználat választásához vezető érv a *Laokoon* elemzésekor kerül felszínre: a költői művek a cselekedetek ábrázolásának kiváltságos eszközei, a cselekedetek pedig - eddig nem kellőképpen tisztázott módon - a nyelvi szkepszis okozta kommunikatív űr betöltésére szolgálnak.

Exkuzus

Mendelssohn kései írásaiban kinyilatkoztatás és ész feszültségében kísérel meg helyet biztosítani a zsidó vallás számára, s a felvilágosodás tendenciáival ellentétben megpróbálja az észvallás keretein belül legitimálni a zsidó vallás ceremonialis törvényeit, s megőrizni a vallási kultusz nélkülözhetetlenségét. E nagyívű konstrukcióban a lessingivel sok tekintetben azonos nyelvi

szkepszissel találkozhatunk, a cselekedetek kommunikatív karakterének felismerése nála azonban egészen más szerepet tölt be: a reprezentáció alapkérdésére az élő írás fogalmának bevezetésével válaszol, ahol a cselekedetek nem pusztán a vallási meggyőződések jelei, de egyben eszköz is a vallás racionálisan nem birtokolható értelmének rögzítéséhez.

Hatodik fejezet

Lessing a *Nathan der Weise* születéséről hírt adó levelében „egyfajta analógiáról” ír, mely a darabot a vita menetéhez kapcsolja; e kapcsolódási pontok nem pusztán Boccaccio novellájában mutathatóak fel, hanem hasonló motívumvariációkkal találkozhatunk a középkori irodalomban, mesékben, lapidariumokban is. Az e történetekben feltűnő zsidók szerepeltetésének okait a zsidó vallási hagyomány térítésellenességében és más vallásokkal szembeni toleranciájában véljük felfedezni – ennek bizonyításához azonban meg kell vizsgálnunk a filozófiai hagyományban Spinoza állításai alapján rögzült érvet, mely ennek ellenkezőjét állítja. Niewöhner kutatásai és Maimonidész műveinek ismertetése alapján egy szövegromlás eredményeként azonosítjuk a *Tractatus theologico-politicus* vonatkozó kijelentését.

Hetedik fejezet

A darab szereplőinek és helyszínének elemzése újabb eredményekkel szolgál: a *Nathan der Weise* szereplőválasztásával is jelzi szoros kapcsolatát az európai toleranciairodalommal; Saladin személyében a különböző vallásokkal szemben türelmes uralkodó toposzára támaszkodik, Nathan, a színpadi művektől idegen művelt zsidó alakjával pedig visszautal a *Die Juden* megjelenését követő kritikákra, melyek a zsidó emancipáció problémakörét érintették. Al Hafí szereplése és korai kilépése a darab menetéből a szakirodalom többségében mellőzéséhez vagy - mint Nathan ellenképe - negatív megítéléséhez vezet. Az eddig nem tárgyalt elemek beemeléseivel azonban elemzésünk kulcsfigurájává válik: a darab egészét kitöltő sakkszimbolika felelevenítése és származására vonatkozó lessingi utalások figyelembe vétele egy, a darab értelmezésében új szint kiépítését teszi lehetővé. A filozófiai tanköltemény műfajmeghatározása mellett megjelenik a már a kortársakat is elbizonytalanító komédia, mely nem a darab apró változtatásaival, hanem a dervis távozásával keletkező, Jeruzsálemben - a kinyilatkoztatott vallások versengésén - kívüli helyszínként teremt új viszonyt a darab egészéhez.

Nyolcadik fejezet

Lessing már a vita folyamán határozottan hangoztatja a teoretikus szféra teljes csődjét, kiutat azonban itt még nem mutat. A gyűrűparabolában még csak lehetőségként szereplő megoldás a darab folyamán az utolsó jelenet néma családgyesítési tablójához vezet, s ezzel nem pusztán a gyakran külön kezelt részeket kovácsolja össze, hanem utólagosan is legitimálja a színpadi mű jelenlétét a komoly teológiai repertoárt megmozgató vitában. Ezen túlmenően további két szinten is új eredményeket mutathatunk fel: már maga a darab is a költői szöveg teherbírásának gyakorlati bizonyítéka, elemzésekor pedig a

vitáiratokban már feltárt állítások megerősítésére bukkanhatunk. A vallások igazságának kérdésében kidolgozott érvbázis csak az individuuum döntésének alátámasztását szolgálhatja, éppúgy, mint a saját hagyományba vetett bizalom is, s nem képes egy ráépülő dogmatikus rendszer súlyát hordozni; így a meglett bizonyosság csupán 'egyéni használatra' korlátozódik, épp ezért egy olyan médiumot kell keresnie, mely képes kifelé közvetíteni, s ezt Lessing a cselekedetek szférájában találja meg. A praxis előtérbe kerülésével egyidőben a diskurzus nyelvi közege is szükségszerűen változik; a tudományos próza helyét immár végérvényesen az igazság opaleszcenciáját követni képes költői nyelv veszi át, mely mindazon előnyökkel rendelkezik, amit a megváltozott feltételek megkövetelnek.

Kilencedik fejezet

Egy Lessing halála utáni s értelemszerűen a *Fragmentenstreit* keretein kívüli mozzanat szolgál újabb, eddig nem említett eredménnyel a cselekedetek szerepének felértékelődéséhez: a Lessing vélt vagy valós spinozizmusa nyomán Jacobi és Mendelssohn között kirobbant vitában Mendelssohn „egyfajta *Anti-Candide*”-ként jellemzi a *Nathan der Weise*-t, mely a gondviselés védelmében íródott volna. Az apologetikus funkcion túlmutató értelmezéshez vezet a levelezésben gyakorta felbukkanó Voltaire-utalások és a két mű közötti párhuzamok elemzése: Voltaire *Candide*-ja a *Weltübel* és *Optimismuswahn* kettősségén túllépni képtelen felvilágosult ész hallgatásban megnyilvánuló csődje, Lessing darabja az ész megmentése érdekében kidolgozott alternatív válasz, ahol egyedüli kiutat a praxis súlyának fel- és elismerése jelent.